

Tarih ve coğrafya :

Antalya ilinde Arkeolojik bir tetkik

Yazan : Jo. Ş. Ön Yüzbaşı
G. Tutanak

Antalya İlinin kapladığı sâha içinde bir çok tarihî eserlere tesâdüf edilmektedir. Bu sene o mntakada çalıştığımdan bu eserlerin âmillerini ve mahiyetlerini canlandırmağa çalışacağım.

Eski zamanlarda Antalya İlinin şimdiki ihtiva ettiği sâha Pamfilya, Lisya, kısmen Pizidya ve Kilikya bölgelerini terkip ederdi.

Pamfilya bölgesi: Faseliz = Tekir ova ile Manavgat çayı arasında 118 kilometrelik sâhil kısmını ihtiva eden kısım olup vaktile bu bölgede şimdi harabelerini gördüğümüz Olivya, Attalya, Perg = Mortina, Sillum = Yanköy. Aspendüs = Belkis ve Side namında altı şehir blunuyordu.

Aydınlık memleket manasına gelen Lisya bölgesi: Faseils = Tekirova ile Fethiye arasında âdeta bir yarımada şeklinde olan kısımdır, bu kısımda da 39 kadar şehir vardı.

Pizidya bölgesi: En eski adı Plassa olan bu bölge yukarda sınırlarını çizdiğimiz Pamfilya ile Lisya'nın şimal kısımlarında olup şimdiki Burdur İlinin bir kısmı ile İsparta İlinin bulundukları yerleri ihtiva ederdi, bu sâhada 65 kadar şehir vardı.

Kilikya bölgesi: Manavgat çayı ile Silifke hududu olan Kağıdiran çayının denize döküldüğü yer arasında kalan kısım olup burada da dokuz şehir vardı.

Pamfilya hükûmetinin ilk halkı Türk ırkından Solimlerdir, Antalya ile Kurkut eli arasında Yenice buğazı üzerinde bulunan Göllük dağındakki Termesüs harabeleri ile Finikenin kuzeyinde sâhilde, Faselis = Tekirova civarında Tahtalı dağındaki harâbelerin Solimlere âit olduğu; bulunan kitabelerle paralardaki yazılardan vâzihan anlaşılmaktadır, gerek Termesüs harâbelerinde gerek eski ismi Solime olan Tahtalı dağındaki harâbelerde aramalar yapıldığı takdirde buraların eski sâhipleri Solimlere âit bir çok eserlerin meydana çıkılacağı zan olunmaktadır.

Milattan 2000 sene evvel Anadolu halkı ile eski Yunâniler arasında vuku bulan meşhur Truva muharebesine kadar bu havali orta Asiyadan gelen Türk akvamına melce' olmuş, Truva muharebesinden sonra Yunan göçmenleri Ege mintakasına ve Lisyeye ile Pamfilya bölgelerine kadar yayılmağa başlamışlardır.

Herodota göre: [1] Pamfiya ve Lisyâ bölgelerine gelen ilk Yunan göçmenleri (Tirya) halkından (Bağlohus) ve (Kalhas) kabileleridir. Yunanistandan gelen göçmelerin ilk kondukları yer ise, eski Lisyenlerce (Sirbe) diye anılan (Eşen çayı) vâsidir. [2] Buradan yavaş, yavaş Pamfiya ve Pizidyaya yayılarak (Solim) lerle karışmışlardır, bidâyette gelen bu Yunan göçmenleri yerli halk ile karışarak bura halkının dilini kullanmışlardır, bu hâl milattan 7:8 yüz yıl önceye kadar böyle devam ettili, fakat sonraları gelen çokluk göçmen akınları yavaş yavaş kendi dillerini yaymağa başladılar.

[1] Herodot, eski, Yunanilerin en meşhur târihçesidir, (M. Ö. 484) tarihinde (Halikarnas) yani şimdiki (Bodrum) da doğmuştur.

[2] Eşen çayı Anadolu'nun batı güneyinde Kaş ve Fethiye ilçelerinin sâhile yakın hududunu ve Akdeniz bölgesile Ege bölgelerinin ayıran Coğrafya ve tarihî kıymetli bir nehirdir.

Milattan 547 yıl önce İranlılarla Sardesliler arasında vuku'â gelen savaş Sardeslilerin yenilmesiyle neticelenmiş olduğundan; bu suretle bu bölgeler İranlıların eline geçmiştir, (Keyhusrev) in gönderdiği büyük orduya karşı Lisyelilerin (Santüs = Eşen çayı) kenarında bulunan (Kınık = Ksantüs) şehri halkının gösterdiği muannidâne mukavemet tarihinde meşhurdur, (Ksantüs — Kınık) halkı kalelerine kapanarak yaptıkları muannidâne mukavemetler Keyhusrev [1] ordularının hücumlarına dayanamadı, şehir İran askerleri tarafından zaptedildi, şehir halkı düşmana teslim olmaktansa çocuk ve kadınlarına varıncaya kadar yangın enkazı altında mahvolmağı tercih ettiler, Roma ile Kartacalılar arasında vukua gelen üçüncü pün savaşının bir benzeri burada olmuştur denebilir, bu katliâmıdan kurtulanlar; o sırada şehirde bulunmayan bir kaç âileden ibarettir. Bu sıralarda Lisyâ, Pamfilya ve hatta Pizidyâ ile Kilikya tamamen İranlıların eline geçmiş (M. Ö. 547) ve büyük İskenderin zuhuruna kadar İranlıların elinde kalmıştır.

Lisyâ ve Pamfilya hükûmetleri karada olduğu kadar denizde de kuvvetli idiler, bu bölgenin tabii servetlerinden olan ormanlardan çıkarılan kereste bilhassa (Sedre) ağacı Gemi inşasına çok müsâit bulunuyordu. Pamfilyada yapılan gemiler zarâfet ve metanet itibarile çok meşhurdur. Herodotus verdiği malumata göre İran hükümdarlarından (Serhas) ın Yunanıstana karşı açtığı savaşa Pamfilya 30, Lisyâ 50, Kilikya 100 parça gemi ile iştirââk etmişlerdir.

[1] Keyhusrev, Kiyâniyan mülukânın üçüncüsüdür, Keykâvusun torunu ve Siyavşin oğludur. (M. Ö. 399 da doğmuş (530) da öldürülmüştür

İranilerin idâresi altında kaldıkları [1] 211 senelik zaman zarfında Lisyahların zikre şâyan ve şimdiki modern cumhuriyet idâre sistemine çok benzeyen bir usulde kendilerini idâre ettiklerini görüyoruz. Hârici tecavüzlere karşı gelmek üzere 23 şehir ittifak akit etmişler [2] ve bu 23 şehirden gelen mebuslarla bir (Korlisyak) heyeti teşekkül etmiş ve bundan sonra geniş bir faaliyet devri açılmıştır. Mebus gönderen ve ittifaka dâhil olan şehirlerin en meşhurları şunlardır: (Ksantus=Kınık), (Patara=Keleş), (Pinara=Minara), (Olimpos=Deliktaş — Çıralının altında ve deniz kenarındadır), (Mira=Demre — Kaş kazasının nahiyesidir), (Telus=Dover) Bir kahternânın ismine izâfe edilen bu (Telus) hakkında bir İngiliz Arkeoloji mütebassısı (Telus harabesini göstermeden yâ rabbi canımı alma) demesi bu harabenin ehemmiyetini bize anlatır.

Kanun yapmak ve neşir etmek umumî meclisin hakkı olup her şehirde bulunan ufak meclisler kuvvei icraiye makamında idi. Lisyâ hükûmetinde kadınlara fazla hürmet ve riâyet edilir ve mebuslar ile ileri gelenler (Ben âilece filan kadına mensubum,) diye makamı iftiharda söylerdi, ve soy mensubiyetleri anatarafından güdüldü.

Hârici tecavüzlere karşı müdâfaaları umumî olmakla beraber her şehir kendi müdafaa tertibat ve te'sisatını yapmakla mükellef idi, şehirler etrafında şimdi hayretler ve takdirlerle

[1] Budan 60 sene kadar evvel İngilizler tarafından (Ksantus-Kınık ta yapılan hafriyatta sâbit kayalarda Lisyahların Acom padişahlarına vergilerin sarfı tediyesini gösteren kalın kabartmalar kâmilten destere ile biçilmiş ve Londra müzesine götürülmüştür. (Antalya livası târihi

[2] Bu şehirlerin kendi namlarına ayrı, ayrı gümüş veya bakır muhtelif paralar bastıkları; Londra müzesinin çıkardığı meskûkât çeşit listesinde görülmektedir.

seyir ettiğimiz kale divarları, taştan meskenler hep o zamandan yapılmı-ölmez eserler olduğu gibi, ölümler için yaptırdıkları muntazam ve mukavim taştan mezarlarda o zamandan kalma eserlerdendir. Bazı mezarlarda tesadüf edilen yazı-hurufat itibariyle eski Yunan hurûfatına benzeyorsade lisan ve mâna itibariyle başkadır. Bay Forbe nin fikrine göre bu lisan Yunan ve Acem lisanlarından tereküp etmiş bir halitadı, bu yazıların eyice anlaşılabilmesi için atide yapılacak arama ve keşfiyatı beklemek icabeder.

Yunanistanda iri ve ağır taşlarla inşa edilen (Tirins) divarları Lisyadan giden (Cyclopes) lar tarafından yapılmıştır. Iri taşlarla inşa edilen bu divarların inşasına gûya (Apollon) ile (Pozeidon) yardım ederlermiş.

Bu müterakki zamanlarda; muayyen irat, ve bu oyunlarla kazananlara tebrikler, alkışlar ittihaz edildiği gibi namlarına taklar inşa olunur, taştan kitabelere methiyeler yazılır idi.

O zaman halkın yaptığı ve tanıdığı ilâhlar şunlardı: Biri güneş ilâhı (Apollon), biri harp, sanayi, akıl ilâhesi ve beş mabut (Jübitr), biri de Jübitr in oğlu olup bir çok ejderleri itlaf ederek şöhret kazanan (Hergül), diğer biride deniz ilâhı (Posidon) idi.

Büyük (İskender), İran hükümdarlarından Dârâ ile yaptığı savaşlarda Lisyeye üzerinden geçmiştir, (M. Ö. 338) Lisyahlar Halikarnasın uğradığı felâkete düşmemek için karşı durmaksızın İskendere tâbi olmuşlardır. İskender ordusunun buraya gelmesiyle İran ordusu çekilmiş İskendere karşı gelen yalnız (Fermessos) ile (Sillum) ehali olmuştur. (Adiryans) un büyük İskender seyahatnamesinde yazdığına göre; İskender Lisyede Ksantus = Kınık, Patara = Keleşli zabtettikten sonra Pamfilyaya doğru giderken İskender ordusunun kuderet

ve azametini işiden (Faselis—Tekirova) şehri halkı çok korkmuş, alâmeti ittihat olmak üzere İskendere elçilerle bir altın taç göndermişler, bunun üzerine İskender bir cemile olmak üzere bizzat Faselise gelmiş kaleyi acemlerin elinden alarak kendilerine teslim etmiştir. İskender Faselisten (PergaMortina)-ya gitmek için dağlar içinden yol yaptırmış ve buradan Mortina'ya oradan sonra (Aspendos — Belkis) a giderek buralarını mukavemet görmeden zabtetmişti, Büyük İskender kendi ordusuna mütevaat eden (Perga — Mortina) dan (Aspendos — Belkis) a giderken (Sillom — Yanköy) ün [1] güneyinden geçmiş ve (Side — Eski Antalya) yı zabtettikten sonra Pergadan aldığı kılğuzlarla (Sillum) üzerine yürümüştür. Bunun üzerine: Sillomda maaşlı bir takım asker ile bir kısım acem askeri Sillumun metin kalesine güvenerek İskenderin muazzam ordusuna mukavemet etmek istemişlerdir. İskender kaleyi zabtetmeğe uğraşırken Aspendos halkının İskendere karşı isyan ettiği haberi gelmiş olmakla beraber, Aspendus halkı biraz evvel arz edildiği veçhile bidayette Pergalılar gibi mukavemet etmeyerek İskender ordusuna mütâveat etmişlerdi. Fakat Sillomdaki mukavemet uzadıkça (Aspendos) halkı kalelerini tamir etmişler ve kendilerine ağır vergiler ve şartlar koyan İskendere Sillomluların mukavemetinin uzamasından bilistfade isyan etmişlerdi. Bu haberi alan İskender (Sillom) muhasarasını bırakarak (Aspendos) a gelmiş ve onları kolaylıkla tekrar dâirei itaata alıp orada bir vali bıraktıktan sonra Mortina'ya ve oradanda (Termessus = Göllük) e gitmiş isede

[1] Perga = Mortin : Antalya'nın 12 Km. kadar, Sillom=Yanıköy ise 2, Aspendos= Belkis ta 35 Km. kadar doğrusunda (İberkus,Zakut) namlarile yâdedilen (Kşprü suyu) kenarındadır.

(Termessus) lilerin kalelerine güvenerek yaptıkları şedit müdafaa ile İskender başa çıkamıyarak Çubuk boğazından geçmeğe mecbur olmuş ve (Sağlasus = Ağlasun) şehri üzerine yürümüştür. Sağlasus halkı cengâverlikle meşhur idi, burada kanlı ve şedit muharebeler vukua gelmiş ve nihayet burası da elde etmiştir. Bu muhârebede İskender (Kleandros) namında meşhur tirendaz seraskerini kayıp etmiştir.

İskenderin (M. Ö. 333) târihlerinde vefatı üzerine çok büyümüş olan ölkesi Generalları arasında 34 kısma ayrılmış olduğundan Pamfilya, Lisyâ ve Kilikya bölgeleri bir çok mücâdeleden sonra krallık ünvanını almağa muvaffak olan (Antigon) un elinde kalmıştı. (M. Ö. 307), (Antigon) ve oğlu (Dimitriyüs) M. Ö. 301 de (İpsüs) savaşında yenilmesi üzerine buraları rakibi olan (Selefkus) a intikal etmiştir. (Selefkus) un (M. Ö. 280) de (Fileter) le yapılan savaşta öldürülmesi üzerine (Fileter) in, Bergamada ilâni istiklâliyet etmesine bir mâni kalmamıştır. (Selefkus) un ölümünden sonra bu havâli büyük (Antchus) zamanına kadar iki buçuk asır bunların elinde kalmıştır.

Bergamada ilâni istiklâliyet eden (Fileter) in (M. Ö. 263) te ölmesi üzerine yerine kardaşının oğlu (Ümen), bunun üzerine (M. Ö. 241) de birinci (Attalüs), (Attalüs) ün ölmesi üzerine oğlu ikinci (Ümen) Bergama kralı oldu. Bunun zamanında Romalılarla dostane münasebet dolayısıyla (Kestros = Aksu) yun batı tarafında bulunan (Aspendos = Belkıs) ile (Pergi = Mortina) arasında Pamfilyadaki şehirleri Bergama hükumetine ilhak eyledi, o vakte kadar buraları yukarıda zikredildiği veçhile (Antiochus) a ait idi. Roma komutanlarından (Malinüs), (Antiochus) ile çarpışmak için ordusile (Pizidya) üzerinden geçmiştir, (Antiochus) un Romalılara mağlup olmasıyle Lisyâ kısmı

Roma hükümetinin nüfuz ve müdahalesiyle hâli serbestide kalmış, Pamfilyanında yukarda zikredilen kısmı Bergama hükümetine ilhak edilmiştir.

Pamfilya kıt'ası Bergama kralı ikinci (Ümen) zamanında bir devri terakki geçirmiş (Apoloniyüs) gibi riyaziyun, (Zenon) gibi mühendis yetiştirdiği gibi, Pamfilya bölgesinde şimdi bile hayret ve takdirlerle seyir ettiğimiz heykeller, kabartma resimler, nakışlı taşlar, hep o devri terakkide yapılmıştır. (M. Ö. 159) da ikinci (Ümen) in ölmesi üzerine yerine kardaşı ikinci (Attalus) geçmiş olup Antalya kalesinin bânisi işte bu (Attalus) dur.

(M. Ö. 133) da Bergama hükümetinin inkırazı üzerine bilumum beldeleri Roma hükümetine intikal etmiştir. Bundan sonra bu bölgeler bir müddet serbes ve hür yaşamış isede, Romalıların Lisya fütuhâtı sıralarında Pamfilya dahi milâttan 61 sene önce büsbütün Romalılar hüküm ve nüfuzu altına girmiştir. Akdeniz havzasında muhtelif yerlerde görülen kitâbelerin bir çoğu Roma devrine âit olduğu hâlde latince olmayıp rumca yazıldığına bakılırsa halkı latinleştirmek siyasetini gütmedikleri ve evvelden beri rumlaştırma siyasetini takip eden rum medeniyetinin devam ve bekasına müsait davrandıkları anlaşılmaktadır.

Roma imparatoru (Titüs Klavziyüs) zamanında havariyundan (Pavlos) Milattan sonra 41, 45 senelerinde Anadolu seyahatinde ilk evvel Antalyaya gelmiş buralarda hıristiyanlığı neşir etmiştir.

685 milât yılında Emevî hükümdarı (Abdûlmelik) ile genç Jüstiyan arasında aktedilen bir barışta Cebelilübnandan kaldırılan on iki bin (Mardaitler) in büyük bir kısmı Pamfilyada yerleştirilmiş ve burada kendilerine arazi verilmiştir.

Bura halkı bir müddet korsanlıkta pek ileri gitmişler, esir alım satımında da şöhret kazanmışlardır.

Abbasilerden (Hârûnürreşit) zamanında Bizans donanmasının perişanlığı ile neticelenen bir deniz harbi Pamfilya sahillerinde yapılmış, ve 891 yılında da Halife (Müktefabillâh) tarafından gönderilen askerler Antalyayı ele geçirmişlerdir.

Selçukî hükümdarlarından (Alparslanın) oğlu (Melekşah), hükûmeti, amcasının oğlu (Gazi Süleymanşah) a (1085) tarihinde teslim etmiş ve Pamfilya bunun zamanında Selçuk Türklerinin eline geçmişti. (Melekşah) ile İstanbul kralı (Aleksiyüs) arasında (1117) de yapılan bir anlaşma sonunda buraları yine Bizanslıların eline geçmiştir. (Aleksüs Foçiyüs) zamanında Venediklilere verilen imtiyazlar meyânında Antalya bölgesi de Venediklilere verilmiş ve âdeta Venediklilerin bir müstemlikesi haline girmişti Antalya iskelesinde 44 basamaklı taş merdivenle bunlar tarafından yapıldığını tarihler yazmaktadır.

İkinci haçlı seferinde (1146) Fransa kralı (Yedinci Lui) ordusu, (Kılıç Arslan) nın arslancasına dövüşleri sonunda bir çok kırıldıktan sonra Antalyaya gelebilmiş buradanda Suriyeye geçmişti. Dördüncü haçlı seferinde (1180) (Aldovradinüs) namında bir İtalyan; Kıbrıstan gelerek Antalyayı ele geçirmiş isede çok geçmeden yine Selçukilerin eline düşmüştür (1211) de Kıbrıs kralı (Pirince de Luzgnan) tarafında Antalya zabt edilmiş (1214) tarihine kadar iki buçuk sene Antalya bunların elinde kaldıktan sonra (İzzettin Keykâvus) tarafından istirdad edilmiştir.

Selçukiler Antalya ilinde bir çok binalar, köprüler, cami ve medreseler yapmışlardır. Selçuklerin kendilerine has bir mimarî tarzları olduğu bıraktıkları eserlerden anlaşılmaktadır. Selçukiler bu bölgeyi ele geçirdikten sonra yeni bir devri inkişaf

vuku bulduğu görünmektedir. Selçukiler bilhassa Antalyanın kalesiyle limanına ehemmiyet vermişler; kaleyi yeniden tamirle ve bir çok kitâbelerle süslemişler, limanda da bir tersane yapmışlardır. Bunlardan başka; bu bölgede Selçukilerin bir çok hanları, Kervansarayları vardır. Bunlar vaktiyle ordu ve kervanların takip ettikleri yolların mühim mevkilerinde bulunup hem misafirhane, hem pazar, hem de harp zamanında erzak ve mühimmat anbarı ittihaz oldunmağa yararlardı.

Bu bölgelerde görülen eski eserler Solimler, Yuuaniler, Romalılarla Selçukilerden kalma eserlerdir.

(1302-699) yılında Konya Selçuk sultanlığı mahv ve münkariz olunca Pamfilya ve Kilikya kıt'alarında (Teke) namıyla bir beylik teşekkül etmiş ve osmanlı padişahlarından (Yıldırım Bâyezit) zamanına kadar sürmüştür.

Timur istilâsından evvel Yıldırım Bâyezit tarafından buraları işgal ve osmanlı hükumeti sınırları içine alındı. Osmanlı padişahları zamanında Antalya ili bir çok vekâyî ve hadîsatı tarihîyeye sahne olmuşsada Şehir ve Kâsaba içlerinde Câmî ve Medrese gibi yapılardan başka paydar olacak bir eser bırakmamışlardır.

Osmanlılar zamanında İmar, Kültür, terakkî ve inkişaf bakımından metrûk bir hale gelen buralarına, genç Türkiye Cümhuriyeti yurdun her tarafında olduğu gibi daha ilk adımlarında lââyık olduğu ehemmiyeti vermiş, Antalya şehri baştan başa imâr görmüş halk evleri Elektrik ve un fabrikaları, cazip parklar, Memleket hastanesi, bir çok okul binalarıyla süslenmiş , Manavgat çayı ve aksu üzerine kurulan şık ve modern köprüleri, geniş ve uzun şosalarıyla muvasala ve irtibat işleri kolaylaştırılmış olduğu gibi, köylerinde yapılan ve yapılmakta olan okullarıyla kültürün en hücre köşelere kadar yayılmasına çalışılmakta velhasıl durmadan dinlenmeden her cepheden tarihi kıskandıracak tarzda ilerlemekte devam etmektedir.
